

HITLER-BIOGRAFIE EN PSYCHOLOGISCHE DUIDING: EVOLUTIE EN PROBLEMEN VAN EEN DISCIPLINE

Kristof Van Assche¹

ABSTRACT – With the revival of the Hitler biography, an evaluation is appropriate of the way Hitler’s personality is treated in recent historical research. This essay firstly discusses the way present-day biographers tend to deal with the fundamental problem of determining the significance of Hitler’s personality on the one hand and structural elements on the other, in the analysis of Hitler’s role as Führer. In integrating both intentionalist and functionalist interpretations, recent Hitler biographies achieve a more balanced account of Hitler’s position in the Third Reich than was ever accomplished during the first Hitler-Welle in the nineteen-seventies. Secondly, and more specifically, this paper explicitly considers the psychological assessment of Hitler’s personality itself, as it appears in Hitler biographies and psychobiographies. With the emergence of a new type of Hitler biography, the question has to be addressed whether the stepmotherly treatment of Hitler’s psychological make-up in Hitler biographies – both old and new –, can be supplanted by a more profound psychological approach. However, biographers – and historians in general – seem very reluctant to apply psychological concepts to the study of Hitler, mainly due to the problematic academic status of the ‘classic’ psychohistorical treatises on Hitler. At least six different principal difficulties can be identified as inhering in these Hitler psychobiographies of the nineteen-seventies: reductionism, disparagement, determinism, constructivism, contradictory theorising and inflated expectancies. According to the traditional biographers these difficulties bring about methodological trickery and speculation in content, that mystifies rather than furthers our understanding of Hitler. Finally, ways of minimizing these difficulties are suggested, in an attempt to give an outline of a psychological approach that could be valuable to historians and psychohistorians alike.

¹ De auteur is Aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen en is verbonden aan de Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap aan de Universiteit Gent.

1. Hitler-biografie en de afbakening van het respectieve belang van persoonlijkheid en structuur in de geschiedenis

1.1. *Algemeen: personalisering versus structuralisering van de geschiedenis*

Één van de fundamentele moeilijkheden waarmee historisch onderzoek in het algemeen en biografie in het bijzonder te kampen heeft is de vraag naar de respectieve invloed van de structurele context enerzijds en van vooraanstaande historische figuren anderzijds op een historische gebeurtenis of een historisch proces. (cf. Bosch, 1977) Lange tijd bestond in de geschiedschrijving de tendens tot overwaardering van de rol van vooraanstaande persoonlijkheden. Deze personalisering van de geschiedenis uitte zich aan de ene kant in een soort ‘biografische geschiedschrijving’, waarin volledige episodes uit de wereldgeschiedenis werden opgehangen aan het wedervaren van de protagonisten. Vanuit het adagium ‘*Männer machen Geschichte*’ loste het Duitse historisme van Meinecke en Ritter het geschiedenisproces bijvoorbeeld op in een chaos van individuele, subjectieve percepties en handelingen, zonder herkenbare suprapersoonlijke structuur. Aan de andere kant leidde de personalisering van de geschiedenis – bijvoorbeeld bij Ranke – ertoe dat gehele naties als collectieve persoonlijkheden werden behandeld, waardoor het geschiedenisproces dan weer tot collectieve allegoriseren werd herleid. In de jaren ‘60 kwam met de zogenaamde structuralistische benadering een tegenbeweging op gang, die net door nadruk op suprapersoonlijke, collectieve structuren en processen tot objectievere uitspraken over het verleden wenste te komen. Deze aanpak helde – voornamelijk onder invloed van het marxisme – echter vaak teveel de andere kant op: de impact van toonaangevende figuren werd bovenmatig gereduceerd en de geschiedenis werd herleid tot een reeks structuurverschuivingen. De critici van de structuralistische benadering erkennen dat denken in collectieve categorieën zoals structuren en processen onontbeerlijk is om historische verbanden inzichtelijk te maken, maar menen dat de overdreven nadruk op abstracta onvoldoende recht doet aan de historische impact van vooraanstaande figuren: protagonisten bouwen hun respectieve carrières weliswaar uit binnen een bepaalde structurele context, maar mogen, net omdat ze een persoonlijke stempel hebben gedrukt op belangrijke historische ontwikkelingen, niet tot de anonimiteit van de collectieve categorie herleid worden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de structuralistische benadering de laatste decennia zelf steeds meer in vraag wordt gesteld en er geleidelijk een synthesepositie op de voorgrond treedt, waarin de aandacht voor de structurele context vergezeld gaat van de terugkeer van het individu als geschiedkundig subject. Vanuit deze middenpositie is het de fundamentele taak van de historicus om het evenwicht tussen de structuralistische en individualistische factoren te bepalen en met name de fundamentele wisselwerking tussen structurele context en vooraanstaande figuren inzichtelijk te maken.

1.2. *Historiografie van het Derde Rijk: intentionalisme versus functionalisme*

Een parallelle evolutie is ook duidelijk zichtbaar in de historiografie van het Derde Rijk. Over de vraag naar de impact en rol van Hitler in het Derde Rijk werd decennialang een verhitte discussie gevoerd tussen protagonisten van de zogenaamde intentionalistische stroming en voorstanders van de zogenaamde functionalistische of structuralistische stroming. (cf. Mason, 1981; Kershaw, 1985) Het intentionalisme is een benaderingswijze van het nationaal-socialisme die voornamelijk in de jaren 1970 en de eerste helft van de jaren 1980 grote furore maakte. (zie onder andere Hildebrand, 1977&1981; Dawidowicz, 1975; Jäckel, 1981) Voor de intentionalisten bekleedde Hitler als ‘*master in the Third Reich*’ zo’n machtige positie in het nationaal-socialisme dat dit daadwerkelijk als ‘Hitlerisme’ kan worden omschreven. De (vermeend) onbeperkte beslissingskracht van de monocraat Hitler brengt hen ertoe zijn dictatoriale wil centraal te stellen als beleidsmaxime. Ervan uitgaand dat Hitlers wil met zijn ideologisch programma gelijk is te stellen, en dat het nazi-beleid dan ook de consequente uitwerking hiervan was, komen de intentionalisten tot de slotconclusie dat de loop van het Derde Rijk rechtstreeks bepaald werd door de ideologische intenties van Adolf Hitler. Met betrekking tot het anti-joodse beleid bijvoorbeeld gaan de intentionalisten ervan uit dat Hitler er reeds van bij aanvang van de jaren 1920 ernstig aan dacht de joden fysiek te elimineren en hij van dan af nauwgezet en beredeneerd naar dit doel toewerkte. Vanuit Hitlers (vermeende) almacht liet hij de institutionele structuren in nazi-Duitsland geleidelijk klaarstomen voor de genocidair functies die hij voor hen in petto had. Anti-joodse beleidsstrategieën zoals sociale uitsluiting, gedwongen emigratie, aryanisatie en ghettovorming waren dan ook niet meer dan een steeds radicaler wordend pakket maatregelen die Hitler nam in afwachting van het geschikte ogenblik om de exterminatie van de joden te bevelen. Met de invasie van de Sovjetunie was volgens de intentionalisten het geschikte moment voor de *Endlösung* aangebroken.

Rond dezelfde periode als het intentionalisme in biografieën, psychohistorische duidingen en in werken over nazi-ideologie opgang maakte, brak het functionalisme door in studies over de nazi-machtsstructuur en het verloop van de jodenvervolging. Functionaristen ontkennen het belang van Hitler en diens antisemitisme niet, maar zien hem eerder als een symbolische figuur die op de achtergrond bleef en met zijn ideologie aan zijn ondergeschikten slechts een algemeen actiekader aanbood. (zie o.a. Broszat, 1983; Kershaw, 1987) De symbolische *Führer*-autoriteit was volgens hen belangrijker dan Hitlers directe politieke macht, en zij beschouwen Hitlers antisemitisme en anticommunisme niet als afspiegeling van diens vaste voornemens, maar veeleer als ‘ideologische metaforen’ om de bevolking onder één banier te scharen. Hitlers handelingsruimte was volgens de functionalisten danig beperkt door de zo succesrijke *Führerkult*: deze cultus verzekerde Hitler dan wel *de facto*-onaantastbaarheid, maar degradeerde hem echter ook tot zwakke dictator met een geringe greep op binnenlandse aangelegenheden, net omdat hij zich als boegbeeld van nationale integratie niet mocht identificeren met potentieel onpopulaire maatregelen, noch met de politieke strijd van zijn ondergeschikten. Daar kwam nog bij dat Hitlers *Kampfzeit*-neiging om te improviseren en zijn vertrouwelingen voor speciale taken te benoemen, volgens de functionalisten catastrofaal bleek voor het regeringsapparaat in zijn geheel. Het streven naar een beleid zonder ad-

ministratie leidde immers niet alleen tot verwaarlozing van bureaucratische procedures en afwezigheid van een overkoepelende beleidsplanning, maar ook tot een continue creatie van *ad hoc*-instellingen voor speciale doelstellingen, zonder expliciete machts- of verantwoordelijkheidsafbakening. Het resultaat was een ongebreidelde machtsstrijd tussen concurrerende staatsorganen, waardoor het nazi-bestuur geleidelijk desintegreerde in een verzameling slecht gecoördineerde en zelfs antagonistische speciale overheidsinstellingen. Centraal in het betoog van de functionalisten staat wat zij bestempelen als de tendens tot ‘cumulatieve radicalisering’ die deze machtsstructuur volgens hen kenmerkte: topbureaucraten, partijbonzen en SS-kopstukken die bij Hitler en de absolute nazi-top in de gunst wensten te komen conformeerden zich aan het radicale imago dat Hitler zichzelf in zijn ‘politiek van propaganda’ had aangemeten. De radicalisering van het nazi-beleid moet volgens de functionalisten dan ook niet afgeschilderd worden als het werk van een beredeneerde dictatoriale wil, maar als een gevolg van een ongewilde en oncontroleerbare, zichzelf versterkende ‘negatieve selectie’ van destructieve elementen uit het ideologisch arsenaal van het nationaal-socialisme. Met betrekking tot de anti-joodse nazi-politiek beschouwen de functionalisten de diversiteit in maatregelen en het veranderlijke verloop van de vervolging als indicaties dat Hitler en het nationaal-socialisme in het algemeen niet programmatisch naar een voorafbepaald doel hadden toegewerkt. Auschwitz was volgens hen niet het resultaat van een aloude dwangvoorstelling van een onnipotent dictator maar kwam voort uit een oncontroleerbaar cumulatief radicaliseringsproces met een eigen dynamiek, uit de geperfectioneerde en doelrijke semi-autonome werking van ondergeschikte bureaucratieën, uit een reeks *ad hoc*-reacties van een chaotisch bestuursapparaat op een probleemsituatie waaruit geleidelijk alternatieve oplossingen verdwenen, en niet in het minst uit een psychologisch aanpassingsproces, waarbij leiders en uitvoerders aan euthanasieacties, ghettoïseringsmaatregelen en vooral de Russische *Vernichtungskrieg* de noodzakelijke techniek en bereidheid ontleenden om de joden zonder gewetenswroeging uit te roeien. Functionalisten houden het dan ook voor ontdenkbaar dat de instigators van de holocaust op de systematische liquidatie van de Europese joden uit waren vóór het afschieten van andere segregatieplannen hen ertoe noopten een radicalere eindoplossing te bedenken voor de intussen in Polen vastgelopen joodse mensenmassa.

Net zoals in historisch onderzoek in het algemeen geleidelijk een synthese tot stand kwam waarin structurele elementen in de analyse werden verenigd met geïndividualiseerde factoren, prevaleert in de historiografie van het Derde Rijk sinds het einde van de jaren 1980 een tussenpositie tussen intentionalisme en functionalisme, waarbij Hitlers intentie samen met de structurele context van het Derde Rijk in overweging wordt genomen. Dit gematigd functionalisme (Browning, 1992) of voorwaardelijk intentionalisme (Burrin, 1995) erkent dat bij een verklaring van het Derde Rijk Hitlers intenties weliswaar belangrijk maar geenszins toereikend zijn. Wat het binnenlandse beleid betreft raakt men het er steeds meer over eens dat Hitlers rol veeleer symbolisch was: het beleid was niet met Hitlers intenties in tegenspraak, maar het kon er ook niet zomaar rechtlijnig mee in verband worden gebracht, omdat Hitler minder actief geïnteresseerd was in binnenlandse politiek en vele aspecten ervan dan ook aan zijn medewerkers overliet. Inzake jodenvervolging en buitenlands beleid wordt aan Hitlers ideologische intenties een meer directe rol toegedicht. Zo is men het erover eens dat er uiterst waarschijnlijk van *Endlösung* geen sprake geweest zou zijn, als Hitler tussen 1933 en 1945

niet aan het hoofd van de Duitse staat had gestaan en zijn fanatisme inzake de jodenkwestie als toetssteen en legitimering voor escalerende discriminatie en vervolging had aangeboden. Een ander basisdogma van de gematigde tussenpositie luidt dat Hitler actief participeerde aan het besluitvormingsproces dat tot de *holocaust* leidde: naar algemeen wordt vermoed gaf Hitler zijn expliciete goedkeuring bij elke nieuwe stap in het verloop van de deportatie en vernietiging van de Europese joden, door mondeling in te stemmen met concrete voorstellen en richtlijnen die door SS-kopstukken zoals Himmler en Heydrich waren opgesteld naar aanleiding van signalen die Hitler in zijn publieke en private optreden had gegeven. Veel lijkt erop te wijzen dat naarmate Hitlers uitspraken radicaliseerden de SS-top steeds met nieuwe radicale voorstellen op de proppen kwam, die door Hitler werden goedgekeurd als hij ze opportuun achtte. Los van Hitlers rechtstreekse betrokkenheid bij belangrijke beslissingen inzake buitenlandse politiek of jodenbeleid, schijnen Hitlers intenties vooral belangrijk geweest te zijn voor het scheppen van een bepaald besluitvormingsklimaat, waarbij het aan ondergeschikten werd overgelaten concrete maatregelen te treffen. Deze genuanceerde inschatting van Hitlers rol in het Derde Rijk noopt de gematigd functionalisten/voorwaardelijk intentionalisten tot de eindconclusie dat Hitler geen zwakke dictator was maar ook geen almachtige ‘*Herr und Meister im Dritten Reich*’.

1.3. *Hitler-biografie en de vraag naar de structurele context*

De Hitler-biografie tenslotte is aan dezelfde evolutie onderhevig als de overkoepelende historiografie van het Derde Rijk. Door de aard van de discipline tendeeft de Hitler-biografie weliswaar onmiskenbaar naar een personalisering van de betrokken episode van de Europese geschiedenis, maar ook hier is een verschuiving merkbaar naar incorporatie van structurele factoren in de inschatting van het fenomeen Hitler. Tijdens de zogenaamde *Hitler-Welle* in de jaren 1970, op het hoogtepunt van het intentionalisme, kende de Hitler-biografie haar eerste grote bloeiperiode. De Hitler-biografieën van Schramm, Deuerlein, Fest en Toland speelden gretig in op de toegenomen belangstelling voor de *Führer*, maar hanteerden over het algemeen een strikt intentionalistisch uitgangspunt. (Schramm, 1971; Deuerlein, 1969; Fest, 1973; Toland, 1977) Met gedeeltelijke uitzondering van Fest werd Hitler door bovengenoemde biografen als een geïsoleerd fenomeen bestudeerd, waarbij de nadruk kwam te liggen op diens (vermeende) onnipotente positie in het nazi-regime en het (vermeend) dominante belang van zijn onwankelbare wilskracht en van zijn coherente, onveranderlijke en categorische ideologische intenties. De maatschappelijke context werd hierbij hoogstens als een passieve factor in de analyse betrokken, en het werd de lezer dan ook allerminst duidelijk hoe Hitler door de sociale, economische, politieke en ideologische tendensen van zijn tijd beïnvloed was. Door het ideologische en politieke klimaat in zijn overwegingen te betrekken ging Fest iets verder in zijn waardering van de structurele context, maar ook hij liet de sociaal-economische krachten buiten beschouwing. Met de opkomst van de functionalistische stroming raakte de Hitler-biografie als genre uit de mode, ten voordele van werken over de nazi-machtsstructuur en de jodenvervolging. Met de doorbraak van het gematigde synthesesstandpunt in de geschiedschrijving in het algemeen en in de historiografie van het Derde Rijk in het bijzonder ging men inzien dat sociale fenomenen

het resultaat zijn van verhoudingen die ook afhankelijk zijn van beslissingen van individuen, en werd de deur opengezet voor een nieuwsoortige Hitler-biografie. In de loop van de jaren 1990 zag deze nieuwsoortige Hitler-biografie het levenslicht in werken van Steinert, Hamann en Kershaw. (Steinert, 1991; Hamann, 1996; Kershaw, 1998/2000) Zo gaat Hamann in haar relaas over Hitlers verblijf in Wenen zeer uitvoerig in op de politiek-ideologische en sociaal-economische context waarin Hitler zijn adolescentie doorbracht. Steinert van haar kant beschrijft op briljante wijze de wisselende invloed van allerhande maatschappelijke krachten op Hitlers besluitvorming. De meest geslaagde Hitler-biografie tot nog toe is echter misschien wel die van Kershaw: Kershaw tracht zoveel mogelijk het belang van en de wisselwerking tussen Hitlers persoonlijkheid en voornoemde structurele factoren aan het licht te brengen. Volgens sommigen heeft Kershaw hiermee het ideale evenwicht bereikt tussen intentionalisme en functionalisme. (Ayçoberry, 2000: 317) Volgens anderen legt Kershaw als gereformeerd functionarist wel erg sterk de nadruk op de functie die Hitler als *Führer* voor zijn volgelingen vervulde en op de specificiteit van Hitlers macht, en onderschat hij stelselmatig de impact van Hitlers autonome initiatief en tactische gaven op het nazi-beleid. (cf. o.a. Hancock, 1999: 5-7) Door Hitler veeleer te presenteren als speelbal van de omstandigheden dan als iemand die aan de basis lag van beleidsbeslissingen, gaat Kershaw volgens deze critici wel erg ver de functionalistische toer op, en slaagt hij er in zijn biografisch tweeluik helemaal niet in een overtuigend beeld van Hitler te schetsen. Ondanks het nasluitende debat tussen intentionalisten en functionalisten, tonen bovenvermelde recente Hitler-biografieën wel aan dat een ideale Hitler-biografie tevens een ‘biografie’ moet zijn van zijn tijd, en dus aandacht moet hebben voor de wisselwerking tussen Hitlers mobiliserend charisma, ‘ijzeren’ wil en centrale intentie aan de ene kant, en de sociaal-economische en politiek-ideologische krachten waaraan Hitler onderhevig was aan de andere kant. De hoop lijkt alleszins gerechtvaardigd dat de tweede *Hitler-Welle* die we vandaag kennen verder de aangewezen richting zal inslaan.

2. Hitler-biografie en psychohistorische duiding

2.1. *Psychohistorische duiding van Hitler*

Naast onderschatting van het belang van de structurele context vertonen biografieën in het algemeen ook een tekortkoming op het vlak van psychologische duiding. Het mag duidelijk zijn dat er een psychologische dimensie is aan elke historische gebeurtenis en aan elke historische figuur. Omdat het onmogelijk is om een persoon te begrijpen zonder diens persoonlijkheid te onderzoeken, hebben biografen dan ook steeds over de psychologische component van hun onderzoek geschreven. Maar al te vaak hanteren ze hierbij echter een fragmentarische, niet theoretisch ondersteunde en dus intuïtieve *common sense*-benadering van de psychologie van het betrokken subject, hetgeen de biografie met een zekere interpretatieve oppervlakkigheid opzadelt. Hoewel de nood aan expliciet en systematisch psychologisch onderbouwd onderzoek vaststaat, is het allerminst duidelijk welk psychologisch kader de biograaf hierbij dan wel voor ogen moet

staan. Steevast schuiven psychoanalytici hun eigen discipline naar voor als het langverhoopte interpretatiemodel dat de meest diepgaande psychologische verklaringen van historische gebeurtenissen kan bieden. Sinds William Langer, de toenmalige voorzitter van de *American Historical Association*, in 1957 pleitte voor verdieping van ons historisch inzicht door exploratie van de bevindingen van de psychoanalyse (Langer, 1958: 283-304), heeft de psychoanalytische interpretatie van historische gebeurtenissen en figuren een grote vlucht genomen en aanleiding gegeven tot de nieuwsoortige discipline van de 'psychohistorie'. Psychohistorici beweren dat vele historische fenomenen niet adequaat door de conventionele politiek-sociale geschiedschrijving kunnen worden verklaard, en stellen een meer 'diepgaande' analyse centraal. Toegepast op de historiografie van het Derde Rijk klinkt het als volgt: *'The levels of irrationality manifested by the Third Reich pushed impoverished explanatory models to their limits. Here are phenomena for which the conventional historical categories of conceptualization do not suffice.'* (Loewenberg, 1975: 229) In plaats van zich ermee tevreden te stellen 'schijnbare' toevalligheden aan de hand van *common sense*-maximes weg te rationaliseren, postuleren psychohistorici vanuit hun respectieve psychoanalytische invalshoek het primaire belang van onbewuste processen en zoeken ze in dit domein naar verklaringen. Volgens psychohistorici is de relatie van het historisch subject met de realiteit met name afhankelijk van diens vroegere persoonlijke seksuele, driftmatige en emotionele ervaringen, zoals deze in zijn onbewuste neerslag hebben gevonden, en moet de verklaring van historische gebeurtenissen zich dan ook toespitsen op het nagaan van herhalingspatronen, antecedenten en cruciale ervaringen uit de kindertijd van de protagonisten. (Loewenberg, 1975: 232)

Met betrekking tot de historiografie van het Derde Rijk kan de psychohistorische benadering opgesplitst worden in een individueel-psychologische en een sociaal-psychologische versie. In de individueel-psychologische versie wordt het politieke handelen van het historisch subject – bijvoorbeeld Hitler – louter uit diens levensgeschiedenis verklaard, en neemt de psychohistorie de vorm aan van psychobiografie. De psychobiografie kan op haar beurt worden ingedeeld naar de respectieve onderliggende psychoanalytische theorie die wordt gehanteerd. Het (neo-)Freudiaanse model dat in psychobiografieën overheerst kan twee vormen aannemen. Over het algemeen worden politieke handelingen beschouwd als uitwerking van libidineuze of agressieve wensen en driften die zich ten tijde van de vroege socialisering van het historische subject gevormd hebben. Voor zover ik weet zijn alle Hitler-psychobiografieën van dit type. Soms worden de politieke handelingen echter aanzien als nieuwe invulling van de *Überich*-invloed tegen verboden driftimpulsen waaraan het historisch subject in kwestie in zijn kindertijd onderhevig was. Het standaardvoorbeeld van dit tweede type is Eriksons klassieke Luther-biografie. In de sociaal-psychologische versie wordt het politieke handelen van het historisch subject in kwestie dan weer verklaard uit diens interactie met andere personen, en in extremis zelfs met de volksmassa. Zo verklaren auteurs als Fromm, Gilbert en Reich Hitlers politieke succes vanuit hun respectieve psychoanalytische kaders als het resultaat van een specifieke interactie tussen de machtsaspirant en de psychische behoeften van zijn volgelingen. (Fromm, 1941; Gilbert, 1950; Reich, 1971)

2.2. *Hitler-psychobiografie*

2.2.1. *Algemeen*

De Hitler-psychobiografie als genre kende een grote bloei op het hoogtepunt van het intentionalisme. Door de enorme nadruk die tijdens de jaren 1970 lag op het centrale belang van Hitlers persoonlijkheid en intentie konden verschillende psychoanalytici niet aan de verleiding weerstaan om Hitlers gedrag vanuit hun eigen psychoanalytische model te verklaren. Tussen 1972 en 1983 zagen zeven systematisch uitgewerkte Hitler-psychobiografieën het levenslicht:

BINION R. (1976), *Hitler among the Germans*, Elsevier, New York

BROMBERG N. & SMALL V. (1983), *Hitler's Psychopathology*, International Universities Press, New York

CARR, W. (1978), *Hitler. A Study in Personality and Politics*, Arnold, London

FROMM, E. (1973), *The anatomy of human destructiveness*, Holt, Rinehart and Winston, New York

LANGER, W. C. (1972), *The Mind of Adolf Hitler. The Secret Wartime Report*, Basic Books, New York

STIERLIN, H. (1975), *Adolf Hitler. Familienperspektiven*, Suhrkamp, Frankfurt

WAITE, R. G.L. (1977), *The Psychopathic God Adolf Hitler*, Basic Books, New York

Het indertijd populaire genre trachtte het narratieve en chronologisch opgevatte kader van de traditionele, 'vooranalytische' Hitler-biografie – cf. Deuerlein, Toland, Fest – te doorbreken: de concrete gebeurtenis werd niet langer op zich centraal gesteld, maar waar dit kon in verband gebracht met ervaringen uit Hitlers vroege kindertijd. De Hitlerpsychobiografen gingen ervan uit dat Hitlers vroegkinderlijke socialiseringsproces gekenmerkt was door een aantal specifieke conflictgeladen en libidineuze verhoudingen, die op subtiele wijze sporen hadden nagelaten in diens verdere leven. Ze poogden Hitlers irrationele publieke maar vooral private gedrag en ideeën systematisch te demystificeren door onder het 'misleidende' oppervlak van diens bewuste motieven een onderliggend psychisch conflict te veronderstellen dat terugging op Hitlers infantiele fixaties, identificaties en conflicten, of op latere, hiermee verband houdende identiteitsconflicten. Vanuit de veronderstelling dat de seksualiteit de primaire identiteitsdeterminant is, en de toegang naar de menselijkheid met name gestructureerd wordt door de zogenaamde Oedipale driehoek, werd Hitlers verhouding met zijn ouders – voornamelijk dan zijn moeder – in deze analyse centraal gesteld.

Met de opkomst van de structuralistische benadering en meer in het bijzonder van de functionalistische stroming in de historiografie van het Derde Rijk, raakten psychobiografieën over Hitler helemaal in diskrediet. Vooral de overmatige reductie van het nazi-beleid tot Hitlers persoonlijke psychologie werd de Hitlerpsychobiografen hierbij zwaar aangerekend. Terwijl de structuralistische kritiek op biografieën in het algemeen leidde tot vijftien jaar relatieve windstilte op het vlak van de Hitler-biografie, betekende

de ongenadige kritiek op de toenmalige psychobiografie zelfs het voorlopige einde van de Hitler-psychobiografie. De opkomst van de ‘nieuwe Hitler-biografie’ – die zowel aandacht heeft voor Hitlers persoonlijke bezieling als voor de structurele context van zijn tijd – luidde niet de terugkeer in van diepte-psychologische verklaringen. Net zoals in de klassieke Hitler-biografie bleef in de nieuwsoortige Hitler-biografie de psychologische component stiefmoederlijk behandeld. De felle kritiek die de psychobiografie in de jaren 1980 had gekregen had tot gevolg dat de nieuwsoortige Hitler-biografie zich op het vlak van psychologische duiding zeer terughoudend opstelt. Vanuit de meer structuralistische inspiratie van deze nieuwsoortige Hitler-biografie wordt de toepassing van psychoanalyse in Hitler-biografieën als een methodologische teruggang beschouwd, die in academische middens allerminst *au sérieux* genomen zou worden. Auteurs zoals Kershaw en Hamann staan dan ook zeer weigerachtig tegenover de (her-)introdactie van het psychoanalytisch interpretatiekader in Hitler-biografieën. Kershaw bijvoorbeeld vermijdt systematisch om in te gaan op Hitlers persoonlijke leven uit vrees voor wetenschappelijk onverantwoorde speculaties. Bij Hamann komt Hitlers private leven meer aan bod, maar ook zij is er continu voor beducht zich te laten meeslepen door aantrekkelijke maar twijfelachtige hypothesen. Bij hun obligate fragmentarische karakterschetsen van Hitler hanteren beide auteurs een amateuristisch model van *common sense*-psychologie met gebruik van gepopulariseerde psychologische termen zoals narcisme, inferioriteitscomplex, megalomanie en persoonlijkheidsstoornis. Hedendaagse psychohistorici wijzen terecht op de paradoxale situatie, waarin biografen enerzijds terugdeinzen voor een systematische, theoretisch onderbouwde psychologische benadering – uit vrees om zichzelf omwille van mogelijke speculaties in academische milieus uit de gunst te werken –, maar anderzijds in hun verplichte karakterschetsen schijnbaar onbezorgd concepten hanteren die buiten hun theoretische context problematisch zijn en waarbij de vraag naar argumentatieve ondersteuning zich even acuut stelt als bij het psychoanalytisch kader dat met de vinger wordt gewezen. (cf. Röckelein, 1993) Met deze onbevredigende situatie voor ogen gaan er in psychohistorische hoek steeds meer stemmen op om de relatie tussen biografie en psychoanalyse te herevalueren. Met de opkomst van de nieuwsoortige Hitler-biografie, waarin structuralistische en personalistische elementen samen in overweging worden genomen, stelt zich immers de vraag of het eertijds in diskrediet geraakt genre van de Hitler-psychobiografie eventueel kan worden gerehabiliteerd. Nu de dominantie van het structuralistische standpunt is afgezwakt, is volgens de psychohistorici eindelijk het tijdstip aangebroken om de stiefmoederlijke behandeling van de psychologische component in Hitler-biografieën te doorbreken. In één adem wordt wel toegegeven dat het psychoanalytisch kader dat hierbij dienst moet doen, niet in de inhoudelijke en methodologische fouten mag vervallen die de Hitler-psychobiografieën uit de jaren 1970 kenmerkten.

2.2.2. *De klassieke Hitler-psychobiografie*

2.2.2.1. Basisinterpretatiemodellen

De Hitler-psychobiografieën van de jaren 1970 worden beheerst door drie psychoanalytische interpretatiemodellen, die vaak samen voorkomen, maar afhankelijk van de auteur specifiek benadrukt worden. Het eerste model vertrekt van de negatieve gevol-

gen van de verstikkende affectie vanwege Hitlers moeder, en wordt als verklaring naar voor geschoven voor Hitlers problematische nationalistische attitudes en antisemitisme. Het tweede model poogt Hitlers eliminatorisch antisemitisme te verklaren vanuit de (vermeend lethale) rol van de joodse arts Bloch bij het overlijden van Hitlers moeder, terwijl het derde model de verklaring hiervoor zoekt bij vermeende twijfel bij Hitler over zijn mogelijke joodse afkomst.

Fromm, Binion en Stierlin voerden Hitlers gestoorde persoonlijkheidsontwikkeling terug op diens moederbinding: volgens hen werd Hitler onherroepelijk getekend door de overbezorgdheid van zijn moeder, die na de plotse dood van drie van haar kinderen haar enig overgebleven zoon tot op het einde van haar leven met de beste zorgen wou omringen. Volgens Fromm had Klara's 'verstikkende' moederliefde tot gevolg dat Adolf zich steeds verder in een narcistisch pantser terugtrok, en elke tegenkating met agressie beantwoordde. Deze narcistische houding escaleerde geleidelijk door toenemende cultivering van Hitlers zelfverheerlijking en grootheidsfantasieën, vertaalde zich in steeds meer boosaardige vormen van agressiviteit en resulteerde uiteindelijk in een extreme, perverse vernietigingsdrang. Deze vernietigingsdrang – door Fromm als dodencultus of 'necrofilie' aangeduid – veruitwendigde zich volgens Fromm in de *holocaust* en in Hitlers politiek van de verbrande aarde. (Fromm, 1973). Volgens Binion leidde Hitlers moederbinding niet tot narcisme maar tot een omkering van de bezorgdheidsrelatie: net zoals Klara haar zoon tijdens zijn kindertijd voor elk onheil trachtte af te scherpen – en hem *in ultimis* van een gelijkaardig lot als zijn overleden broers en zussen trachtte te sparen –, stelde Adolf als adolescent alles in het werk om zijn moeder in leven te houden. Na het overlijden van zijn moeder projecteerde Hitler zijn gevoelens jegens haar op Duitsland, een proces dat zich uitkristalliseerde tijdens de zogenaamde *Pasewalk-Erlebnis*. De *Pasewalk-Erlebnis* slaat op een door Hitler in *Mein Kampf* gesuggereerd visionair besef van zijn politieke roeping toen hij de Duitse nederlaag vernam in het militair hospitaal van Pasewalk, waar hij aan het herstellen was van een aanval met mosterdgas. Deze *Erlebnis* heeft een nationalistische en een antisemitische component. Hitlers vermelding dat hij eenzelfde verdriet had gevoeld bij het aanhoren van de capitulatie als bij het overlijden van zijn moeder, brengt de Duitse nederlaag in verband met het overlijden van Hitlers moeder. Op het moment van de identificatie tussen beide nam Duitsland in Hitlers ogen de plaats in van zijn moeder, en ontstond Hitlers specifieke nationalisme, waarbij hij zichzelf zag als *Führer* met als missie het collectieve trauma van de capitulatie – en hierdoor ook het trauma van het overlijden van zijn moeder – te overstijgen door het Duitse Rijk naar een verpletterende zege te leiden. Deze zegetocht zou op binnenlands vlak de vorm aannemen van een 'nationaal genezingsproces' van de Duitse *Volksgemeinschaft* waarbij in hoofdzaak met de joden zou worden afgerekend. Dit houdt verband met de antisemitische component van de *Pasewalk-Erlebnis*: net zoals de nederlaag van Duitsland met het overlijden van Hitlers moeder wordt vereenzelvigd, worden de 'Novembercriminel' – de Duitse (regerings)leiders die volgens de naoorlogse mythe het Duitse leger op het einde van de oorlog in de rug zouden hebben gestoken en aldus de Duitse capitulatie op hun geweten hadden – geïdentificeerd met de arts die het overlijden van Hitlers moeder zou hebben versneld, namelijk de joodse dokter Bloch. Zoals verderop zal worden verduidelijkt, wordt de (vermeende) haat van Hitler jegens de joodse arts van zijn moeder door vele psychobiografen als verklaring aangegrepen van Hitlers doelstelling de 'joodse kanker'

uit het *Volks*lichaam te bannen. (Binion, 1976). Stierlin ging het meest uitgebreid in op het belang van Hitlers moederbinding voor diens persoonlijkheidsontwikkeling, en vertrok hierbij vanuit het zogenaamde ‘delegatiemodel’. In dit model wordt Hitler beschouwd als gedelegeerde van zijn moeder, die, via de stringente loyaliteitsband die hij door haar overbezorgdheid met zijn moeder opbouwde, een meervoudige missie internaliseerde. Hij kreeg via deze delegatie meer bepaald de opdracht zijn moeder te bewijzen dat hij haar toewijding waard was, haar leven door zijn eigen daden te verheerlijken, en wraak te nemen op haar tirannieke echtgenoot. Na de dood van zijn moeder verscherpte Hitlers zendingsbewustzijn, en projecteerde hij dit op het Duitse Rijk. Volgens Stierlin valt Hitlers politieke actie dan ook volledig te verklaren als uitwerking van voornoemde missies: net zoals hij trachtte zijn moeder te genezen en haar verliezen te vergelden, had Hitler zich tot doel gesteld de Duitse wederopstanding te leiden, met Duitslands tegenstanders af te rekenen, en de gebieden te heroveren die Duitsland door het Verdrag van Versailles verloren had. De jodenvervolging is voor Stierlin deels het resultaat van wraak op de joodse arts van zijn moeder, en deels van wraak op zijn moeder die met haar delegaties zijn autonome ontwikkeling had verhinderd. (Stierlin, 1975).

Zoals vermeld wordt Hitlers eliminatorisch antisemitisme door psychobiografen meestal verklaard aan de hand van (vermeende) onbewuste haatgevoelens van Hitler tegenover dokter Bloch, de joodse arts van zijn moeder. Dokter Bloch was de arts die Hitlers moeder tot aan haar dood in 1907 vruchteloos voor borstkanker behandelde. Door de ontoereikendheid van de toenmalige behandelingsmethode – jodoform gaas – draaide Klara’s behandeling eigenlijk uit op een uiterst pijnlijke lijdensweg, die Adolf Hitler enorm veel leed berokkende. Hoewel Hitler Bloch openlijk prees voor zijn inzet en, bij het begin van de jodendiscriminatie, zelfs hielp bij het verkrijgen van een uitreisvisum voor de Verenigde Staten, werd hij volgens Binion en Stierlin zijn hele verdere leven onbewust gedreven door wraak op de man ‘die zijn moeder vergiftigd had en zonder scrupules van haar lijden had geprofiteerd’. De *Pasewalk-Erlebnis* betekende volgens Binion de ultieme doorbraak van de haatgevoelens tegenover Bloch: tijdelijk verblind door het mosterdgas zou Hitler onbewust de parallel hebben getrokken met de ‘vergiftiging’ van zijn moeder, en zijn onbewuste wraakverlangens voor de dood van zijn moeder en de capitulatie van Duitsland op de joden hebben geprojecteerd. In zijn zoektocht naar parallellen en herhalingspatronen postuleerde voornoemde psychobiograaf zelfs nog een verdere stap: net zoals Hitlers moeder door een joodse arts ‘vergiftigd’ was als behandeling voor borstkanker, en net zoals Hitler zelf zijn mentale dieptepunt had bereikt tijdens zijn behandeling voor gasvergiftiging te Pasewalk, zou hij op het hoogtepunt van zijn macht persoonlijk de verwijdering van de ‘joodse kanker’ uit de ‘Duitse moederborst’ hebben bevolen bij wijze van gifgas. (Binion, 1976)

Het laatste basisinterpretatiemodel legt de nadruk op de onzekerheid omtrent de identiteit van Hitlers grootvader langs vaders kant. De identiteit van de man die Maria Schicklgruber – Hitlers grootmoeder – zwanger maakte, staat immers niet vermeld op het doopcertificaat van Hitlers vader, die dan ook gedoopt werd als Alois Schicklgruber. Johann Georg Hiedler, die vijf jaar na Alois’ geboorte met diens moeder huwde, maar slechts posthuum en met naamsaanpassing door Alois’ toedoen als biologische vader werd geattesteerd, zou weliswaar in de officiële genealogieën als Hitlers grootvader langs vaders kant worden opgenomen, maar over diens daadwerkelijke vaderschap

blijft grote twijfel heersen. Vooral het feit dat Hitler na de Anshluß het dorpje Döllersheim, waar de feiten zich hadden afgespeeld, met de grond liet gelijkmaken en elk spoor van mogelijke voorouderlijke intriges liet uitwissen, voedde de speculatie dat de waarheid over Hitlers afstamming het daglicht niet mocht zien. In de klassieke Hitler-psychobiografie dook vaak het vermoeden op dat Hitlers angstvallige pogingen om dit deel van zijn familiegeschiedenis geheim te houden te verklaren is vanuit de veronderstelling dat Hitlers grootvader langs vaders kant een jood was geweest, of dat Hitlers dit althans zelf vreesde. (cf. Rosenbaum, 1998: 3-33). Miller en Waite baseren zich hiervoor op de beruchte memoires van Hans Frank, die in afwachting van zijn executie in Nuremberg had beweerd dat intensief onderzoek dat hij als Hitlers persoonlijke advocaat naar diens afkomst had gevoerd, had aangetoond dat Maria Schicklgruber zwanger was gemaakt door de zoon van ene jood Frankenberger in wiens huishouden in Graz ze als kokkin tewerkgesteld zou zijn geweest. (Frank, 330-331). Langer hecht dan weer belang aan het (valse) gerucht in de memoires van Fritz Thyssen en Hans Koehler dat Maria Schicklgruber zwanger gemaakt zou zijn als meid in het huishouden van baron Rothschild in Wenen. Miller, Langer, Waite, Bromberg en Small beschouwen de mogelijke joodse afkomst van Hitler als een essentiële verklaring van Hitlers virulent antisemitisme. Deze hypothese blijkt voor voornoemde psychoanalytici nog aanlokkelijker dan diegene die de nadruk legt op de onvrijwillige rol van de joodse arts Bloch, net omdat ze een totale, rechtlijnige en eenduidige verklaring kan bieden van Hitlers antisemitisme, zonder met extrapsychische elementen rekening te moeten houden. Vanuit dit psychoanalytisch interpretatiekader blijkt Hitlers antisemitisme immers louter een product van interne zelfhaat: wetend of minstens vrezend dat hij een deel joods bloed door de aderen had stromen, probeerde Hitler de twijfels over de jood binnen zichzelf te onderdrukken en zijn eigen zuiverheid te bevestigen door alle joden te laten vermoorden die hij te pakken kon krijgen. (Miller, 1983; Langer, 1972; Waite, 1977; Bromberg en Small, 1983)

Af en toe wordt in psychoanalytische duidingen van Hitler ook van andere invalshoeken gewag gemaakt. Op gezette tijdstippen duikt bijvoorbeeld de suggestie op dat Hitlers paranoia wellicht te wijten was aan verdrongen homoseksuele gevoelens, en dat Hitlers (vermeende) seksuele perversie niet alleen in verband gebracht moet worden met zijn overdreven moederbinding, maar ook met gebrekkig zelfvertrouwen dat werd veroorzaakt door Hitlers (vermeende) monorchisme – de mythe dat Hitler slechts één teelbal zou hebben gehad. Naar mijn weten werden deze benaderingswijzen echter nooit systematisch uitgewerkt.

2.2.2.2. Tekortkomingen van de klassieke Hitler-psychobiografie

Zoals vermeld kreeg de klassieke psychobiografie – en *a fortiori* de klassieke Hitler-psychobiografie – het door de opkomst van de structuralistische benadering zeer zwaar te verduren in academische middens. Sindsdien staan vele historici heel afkerig tegenover de systematische toepassing van psychoanalytische verklaringsmethoden in historisch onderzoek, en worden de wetenschappelijke pretenties van de psychobiografie stelselmatig afgewezen. De gedeeltelijke *revival* van de personalistische invalshoek door de hedendaagse synthesepositie heeft hier weinig verandering in gebracht. Door psychohistorici wordt de categorische terughoudendheid vanwege de historici vaak afgeschilderd als onrechtmatige territoriumafbakening, omdat ze zou zijn ingegeven door vrees dat de zuiverheid van de eigen discipline zou worden aangetast door een andere

discipline met een afwijkend corpus vooronderstellingen en een eigen technisch jargon. Wat er ook van zij, veel van de kritiek vanuit geschiedkundige hoek is wel gerechtvaardigd omdat veel psychobiografisch werk beschouwd kan worden als methodologische teruggang en vaak flagrante inhoudelijke tekortkomingen vertoont. In wat volgt zal ik ingaan op de tekortkomingen zoals deze zich in de klassieke psychobiografieën over Hitler manifesteren, om daarna een aantal aanbevelingen te doen die de toepassing van psychoanalyse in Hitleronderzoek – *in casu* Hitler(psycho)biografieën – voor historici meer legitiem zou maken.

1. *Reductionisme*

De meeste klassieke psychoanalytische benaderingen van Hitler verklaren Hitlers belangrijkste beslissingen, attitudes en relaties vanuit een eenduidig psychoanalytisch interpretatiemodel, en vertonen hierdoor de neiging tot psychologisch simplisme en historisch reductionisme. De loutere toepassing van vaste formules uit een intern coherent maar statisch psychoanalytisch kader verschaft immers onvoldoende inzicht in het leven van historische figuren. De meest fundamentele tekortkomingen in dit verband hebben betrekking op de overwaardering van Hitlers psychologische dimensie. Voornoemde Hitlerpsychobiografen gaan er ten onrechte van uit dat een analyse van de respectieve psychologische factoren volstaat om Hitlers persoonlijkheid volledig te verklaren. Sociaal-economische en politiek-ideologische factoren worden hierbij systematisch buiten beschouwing gelaten. Dit leidt tot een methodologisch individualisme waarbij Hitler uit de sociaal-politieke systemen wordt losgemaakt, en de categorieën van de buitenwereld – economie, politiek, cultuur, enz. – als onproblematische elementen worden vooropgezet. Vanuit de hedendaagse synthesepositie, waarin ook structuralistische aspecten naar waarde worden geschat, kan Hitlers mogelijk gestoorde moederbinding bijvoorbeeld dan ook niet als bevredigende verklaring worden beschouwd van het complex interactieproces van Hitlers machtsstreven. Ook de loutere reductie van Hitlers antisemitisme tot onbewuste haatgevoelens jegens de joodse arts van zijn moeder lijkt uit den boze, niet in het minst omdat de cruciale rol van de *völkisch*-antisemitische Duitse traditie hierbij steevast wordt veronachtzaamd, en al te vaak een hyperintentionalistisch uitgangspunt wordt omarmd dat niet langer houdbaar is. De psychologische reductie wordt vaak ten top gedreven doordat de klassieke Hitlerpsychobiografen niet alleen geneigd zijn tot overwaardering van Hitlers psychologische dimensie maar zich bij hun analyse hiervan ook nog tevreden stellen met een ééndimensionale aanpak. Maar al te vaak immers wordt één psychoanalytisch schema – met name Hitlers gestoorde moederbinding of onbewuste haat tegenover Bloch – als alleenzalmakend naar voor geschoven, terwijl Hitlers psychologische constellatie veel meer facetten kende en veel minder eenduidig was dan door voornoemde benaderingen wordt verondersteld.

2. *Pathologisering*

Psychoanalytische interpretatiemodellen worden ontleend aan de klinische praktijk en zijn voornamelijk gebaseerd op acute psychologische probleemgevallen. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat de toepassing van deze interpretatiemodellen in de psychobiografie vaak onbewust de neiging vertoont de psychologische moeilijkheden van het subject overmatig te benadrukken. Dit is in de klassieke Hitler-psychobiografieën zeer duidelijk te merken: zo wordt Hitler in de meeste ervan omzeggens volle-

dig gereduceerd tot zijn (vermeende) psychologische problemen. Vanuit de pathologische oriëntatie van de psychobiografie is het allerminst denkbeeldig dat het historisch subject wordt gedenigreerd, en meer bepaald in die gevallen, zoals bij Hitler, waar het van nature al op weinig sympathie van de onderzoeker kan rekenen. Het hoeft geen betoog dat het risico op een onevenwichtig beeld van Hitler in de Hitler-psychobiografie levensgroot is: de overdreven nadruk op Hitlers psychologische problemen – bijvoorbeeld in de relatie met zijn geliefden – gaat noodzakelijk ten koste van veel positievere aspecten van zijn persoonlijkheid – zoals zijn mobiliserend charisma, vriendschappelijke steun, mensenkennis en intellectuele capaciteiten. Hitler-psychobiografieën dreigen dan ook al gauw te ontaarden in psychopathografieën, waarbij Hitlers levensloop geschetst wordt aan de hand van de psychiatrische geschiedenis van zijn mentale ziektes. In het beste geval is dit niet meer dan een vorm van historisch geroddel waarbij intieme details van Hitlers persoonlijk leven zonder meer te grabbel worden gegooid, in het slechtste geval mondt dit echter uit in ‘*character assassination*’, waarbij Hitler als historische figuur volledig belachelijk wordt gemaakt door extreme nadruk op diens psychologische zwakheden en symptomatologie. Gelet op de tendens tot proportionaliteitsdenken die zo vaak bij Hitlerduidingen aanwezig is, is het risico op pathologisering hier des te meer acuut. Maar al te dikwijls immers bestaat de neiging Hitler te pathologiseren in verhouding tot de aan hem ten laste gelegde gruwel: aangezien Hitlers wandaden volgens sommigen ongeëvenaard zijn, bestaat de tendens om aan Hitler dan ook maar een ongeëvenaarde psychopathologie toe te schrijven.

3. *Determinisme*

De klassieke psychobiografieën over Hitler postuleren al te gemakkelijk dat het onbewuste element dat als bepalende factor naar voor werd geschoven, wel moest leiden tot de problematische beslissingen en verhoudingen die Hitlers leven kenmerkten. In deze benadering krijgt de geschiedenis bijna de status van een geheel van natuurwetten, waarin de vroegkinderlijke persoonlijkheidsvorming determinerend is voor hetgeen in het verdere leven gebeurt. In het extreme geval leidt dit tot zogenaamde *post hoc, ergo propter hoc*-afleidingen: uit het feit dat gebeurtenis B volgt op gebeurtenis A wordt verondersteld dat gebeurtenis B dan ook wel door gebeurtenis A veroorzaakt zal zijn. Vanuit de respectieve psychoanalytische schema's die worden gehanteerd, worden de beslissingen en relaties die Hitler op latere leeftijd kenmerkten vaak op een te onproblematische en rechtstreekse wijze gelinkt aan (vermeende) sociale onregelmatigheden waardoor Hitler in zijn kindertijd zou zijn gevormd. Dat Hitlers kindertijd fundamenteel werd gekarakteriseerd door overbescherming door zijn moeder, en dat zijn volwassen *Weltanschauung* fundamenteel werd gekenmerkt door quasi-religieus nationalisme, brengt er menig psychobiograaf toe op lichtzinnige wijze tussen beide dominante aspecten dan maar een rechtstreeks verband te leggen, voornamelijk vanuit de veronderstelling dat de centrale attitude die een historisch subject op latere leeftijd cultiveert wel veroorzaakt moest zijn door de centrale persoonlijkheidsvormende factor uit diens kindertijd. Deze simplistische monocausaliteit mag echter niet zonder meer worden vooropgezet, maar moet op zijn minst worden ondersteund door corroborerende feitelijke aanwijzingen.

4. Constructivisme

De klassieke Hitlerpsychobiografen treden hun onderzoeksobject vaak theoretisch bevooroordeeld tegemoet. In alle voornoemde psychobiografieën bestaat de tendens om Hitlers fundamentele beslissingen en verhoudingen louter te interpreteren vanuit een voorafbepaald standaard interpretatiemodel. De neiging bestaat hierbij dat de analyticus zijn subjectieve interpretatie aan zijn onderzoek oplegt en de feiten uit het verleden als het ware aanpast aan wat het interpretatiemodel als vermoedens naar voor schuift, in plaats van gebeurtenissen en personen uit het verleden zo veel mogelijk op hun eigen merites te beoordelen. Maar al te vaak wordt louter de nadruk gelegd op bewijs dat het theoretisch model ondersteunt dat wordt gehanteerd. Zo houdt het absoluut geen steek Hitlers antisemitisme te verklaren zonder het indoctrinatie- en zelfovertuigingsproces in overweging te nemen waaraan Hitler als *Vertrauensmann* in 1919 onderhevig was, en zomaar aan te nemen dat Hitlers antisemitisme steeds virulent aanwezig is geweest. Het gebruik van zeer omstreden materiaal wordt hierbij duidelijk niet geschuwd, voor zover het de eigen positie kan verstevigen. Zo moet de waarde van de zogenaamde *Pasewalk-Erlebnis* met een serieus korreltje zout worden genomen: het gaat immers om een retroactief geïntroduceerd concept aan de hand waarvan Hitler in 1924 zijn roeping als *Führer* wou aantonen, en dus zijn politieke ambities rechtvaardigen. Als funderingsmythe van de *Führer*-cultus mag men zich echter terecht de vraag stellen naar de authenticiteit, temeer omdat geen enkele van de in Pasewalk aanwezige dokters of medepatiënten Hitlers messianistische ervaring hebben opgemerkt. Ook het postulaat van Hitlers (vermeende) joodse afstamming en monorchisme blijkt bij nader onderzoek van het beschikbare feitenmateriaal volledig ongegrond. Er is bijvoorbeeld geen enkel spoor van ene jood Frankenberger in Linz, en de suggestie dat Hitlers grootmoeder ooit in dienst was geweest bij de Rothschilds is natuurlijk te grotesk voor woorden; er is trouwens geen enkele indicatie dat Hitler zelf ooit dacht dat hij joodse voorouders had. De mythe van Hitlers monorchisme is dan weer steeds ontkracht door Hitlers dokters, en gaat terug op het Russische autopsieverslag van Hitlers lijk, waarbij Hitlers gedeeltelijk verbrande genitalieën de inspiratie vormden voor een denigrerend en hardnekkig gerucht. Een nog ergerlijke houding bestaat erin om de beperkte informatie die ons over bepaalde episodes uit Hitlers leven ter beschikking staat speculatief aan te vullen overeenkomstig de vermoedens uit de respectieve psychoanalytische interpretatieve kaders. Meer bepaald gaat men er soms toe over bepaalde aannames over Hitlers kindertijd of over zijn persoonlijke relaties als waar te postuleren terwijl er eigenlijk geen informatie voorhanden is, enkel en alleen omdat er vanuit het psychoanalytisch interpretatiemodel een sterk vermoeden bestaat dat, gelet op andere biografische gegevens, ook dit specifieke biografische element aanwezig geweest moest zijn. Zo wordt in de klassieke Hitlerpsychobiografieën – en in de oudere Hitler-biografieën – stevast melding gemaakt van het gewelddadig gedrag en de dronkenschap van Hitlers vader. Blijkbaar verleent deze veronderstelling meer gewicht aan de psychoanalytische interpretaties van het belang van Hitlers moederbinding, en van de onderliggende Oedipale schema's die vaak impliciet worden gepostuleerd. Er bestaan echter helemaal geen (betrouwbare) gegevens over de tirannie en dronkenschap van Hitlers vader, en het betreffende enthousiasme van de Hitlerpsychobiografen is dan ook uiterst bedenkelijk. Een ander voorbeeld van methodologisch onverantwoorde feitenmanipulatie ligt in de seksuele sfeer: zo duikt in psychoanalytische interpretaties op geregelde tijdstippen het vermoeden op dat Hitler

wellicht een latente homosexueel was, of een uitgesproken masochistisch pervers, omdat dit vanuit de respectieve psychoanalytische theorieën in verband zou kunnen worden gebracht met andere persoonlijkheidskenmerken die aan Hitler worden toegeschreven, zoals paranoia. Er is echter omzeggens niets bekend over Hitlers sexleven. Bovenvermelde speculaties blijken trouwens gestoeld op uiterst onbetrouwbaar bronnenmateriaal, waarvan de waarheid door Hitlers naaste medewerkers en bedienden met alle stelligheid wordt ontkend. In het extreme geval mondt dit constructivisme uit in een perfide cirkelredenering, waarbij uit gebeurtenissen uit Hitlers latere leven het bestaan van een bepaalde vroegere relatievorm speculatief wordt afgeleid en vervolgens zelf gebruikt wordt als verklaring voor die latere gebeurtenissen. Zo gaan sommige klassieke Hitlerpsychobiografen er minstens impliciet toe over vanuit Hitlers latere agressieve nationalisme een tirannieke vaderfiguur te veronderstellen, die vervolgens zelf als verklaring naar voor wordt geschoven van Hitlers latere agressieve nationalisme.

5. Onderling tegenstrijdige interpretatiemodellen

De terughoudendheid van historici tegenover het gebruik van psychoanalyse in biografieën is ook te verklaren door het feit dat er nooit een eengemaakt psychoanalytisch kader wordt aangeboden maar elk psychobiograaf eigenlijk een ander interpretatiemodel hanteert. Dit is zeer duidelijk het geval bij de klassieke Hitler-psychobiografie: Fromm bijvoorbeeld hamert op de narcistische consequenties van Hitlers moederbinding, terwijl Binion meent dat deze moederbinding tot een delegatie leidde waarin net de geprojecteerde zorgzaamheid van Hitler centraal stond. De afwezigheid van consensus over de te hanteren psychoanalytische kaders is misschien wel de meest fundamentele reden van de terughoudendheid bij historici: indien de Hitlerpsychobiografen op basis van hetzelfde bronnenmateriaal contradictorische uitspraken doen, valt immers moeilijk in te schatten welke diepgaande en blijvende inzichten kunnen worden verwacht. Deze inherente onenigheid tussen psychobiografen schrikt buitenstaanders net af omdat ze doet vermoeden dat de toepassing van psychoanalyse in Hitlerduiding tot nog meer interpretatiemoeilijkheden zou leiden, in plaats van de gepretendeerde ultieme verheldering te bieden.

6. Overschatte verwachtingen

In de meeste psychoanalytische interpretaties van Hitler doet men uitschijnen dat de ultieme en afdoende verklaring van Hitlers persoonlijkheid in de eigen psychoanalytische benadering kan worden gevonden. Alleen al vanuit klinisch psychoanalytische hoek moet deze pretentie sterk worden getemperd, omdat de psychoanalytische theorieën die in psychobiografen worden gebruikt, eigenlijk worden toegepast in een context waarvoor ze helemaal niet bedoeld zijn. Psychoanalyse is eigenlijk in wezen een therapeutische maatregel die slechts bedoeld is om in een klinische setting door middel van de vrije associatie van een analysand diens biografie voor hem duidelijk te maken, diens neurotische symptomen te helpen overwinnen en aldus diens lijdensdruk te verminderen. Terwijl de psychologische problemen van het subject in de therapeutische context niet worden gereduceerd tot een éénduidige interpretatieve formulering, en de analyticus er zich tijdens de therapie idealiter ook steeds van weerhoudt van buitenaf een theoretisch kader aan de analysand en diens problematiek op te leggen, is van eenzelfde terughoudendheid niets te merken wanneer psychoanalytici een historisch subject onder de loep nemen. Af en toe is het zelfs maar al te duidelijk dat de psychohisto-

rici er niet zozeer op uit zijn het inzicht in de geschiedenis te helpen vergroten – zoals ze in de klinische context om het welzijn van hun patiënten bekommerd zijn –, dan wel een bepaalde vooraanstaande figuur uit de geschiedenis wensen te gebruiken om de eigen psychoanalytische invalshoek te populariseren of te bevestigen. Deze discrepantie tussen therapeutische en psychohistorische methoden, en de facultatieve ontsporingen van deze laatste zijn grotendeels te verklaren door de afwezigheid van de principiële bron van informatie – namelijk de analysand zelf – in psychohistorisch onderzoek. Dit leidt ertoe dat de analyticus zich moet behelpen met tweederangsbronnen waarvan de authenticiteit vaak ter discussie staat – men denke aan dagboeken, weergaves van dromen en visioenen, schilderijen, enz. –, en dat de vermoedens van de analyticus niet getest kunnen worden bij de patiënt zelf. De toepassing van psychoanalytische concepten op biografie ontbeert de controle van de analytische therapie, en is daarom als onderneming principieel niet beschermd tegen foutieve interpretaties.

2.2.3. *Voorstellen voor een nieuw psychohistorisch kader voor Hitler-biografieën*

Tot slot komt het erop aan uit de inhoudelijke en methodologische tekortkomingen van de klassieke Hitler-psychobiografie lessen te trekken voor een toekomstige psychologische behandeling van het onderwerp. Overeenkomstig de vermelde punten van kritiek kunnen verschillende aanbevelingen worden gedaan, die het toekomstige Hitlerbiografen mogelijk moeten maken psychologische duiding te verschaffen zonder te vervallen in de traditionele tekortkomingen van de klassieke psychobiografie.

1. Reductionisme moet worden tegengegaan door bij psychologische interpretaties steeds rekening te houden met de sociale determinanten van psychologische attitudes en individuele handelingen. De invloed van structurele factoren zoals instellingen, machtsverhoudingen, culturele gewoonten, enz. moet hierbij in rekening worden gebracht. Het komt er met name op aan het historisch subject uit zijn theoretisch solipsisme te halen, en dus niet als autonome of geïsoleerde eenheid te interpreteren, maar naast de individuele familieconstellatie ook aandacht te hebben voor het sociaal-economisch en politiek-ideologisch kader waarbinnen het individu zich ontwikkelt. Hierbij moet steeds voor ogen worden gehouden dat elke persoonlijkheid complex gestructureerd én dynamisch is en dan ook niet alleen de vroegkinderlijke ontwikkelingsfasen maar eigenlijk de gehele cultuurinvloed doorslaggevend zijn. Een interdisciplinaire aanpak – waarin ook ruimte is voor andere hulpwetenschappen zoals sociologie, historische demografie, mentaliteitsgeschiedenis, vergelijkende cultuurwetenschappen, economie, enz. – is hierbij onontbeerlijk. (cf. Röckelein, 1993; Levallois, 1993; Weiß, 1993).

2. De pathologiseringstendens waaronder de klassieke Hitler-psychobiografieën zo te lijden hadden, moet ten stelligste vermeden worden. Een meer evenwichtige psychologische duiding van Hitler als historische figuur mag zich dan ook niet eenzijdig focussen op diens psychologische problemen, maar moet ook melding maken van Hitlers doodgewone of zelfs positieve karakteriële aspecten.

3. De vaak deterministische benadering van de klassieke Hitler-psychobiografie was grotendeels te wijten aan de predominantie van het specifieke theoretische kader van waaruit Hitlers gedrag, attitudes en relaties werden geanalyseerd. Het lijkt evident dat de tendens tot determinisme en monocausaliteitsdenken in toekomstige duidingen van Hitler vanzelf zal verminderen, eenmaal de strikte intrapsychische oorzakelijke verbanden – die in de besproken psychoanalytische theorieën werden gepostuleerd – gekoppeld worden aan de sociaal-economische en politiek-ideologische mede-determinanten van gedrag.

4. De kwalijke neiging om iets te constructief met het beschikbare bronnenmateriaal om te springen is inherent aan onderzoek waarin de onderzoeker zichzelf te ver door zijn theoretisch kader en verwachtingen laat meeslepen. Blijkbaar was deze neiging voor veel Hitlerpsychobiografen moeilijk te weerstaan. Een evenwichtige psychologische benadering kan dit voorkomen door een zelfkritische methodologie te hanteren: Hitlerbiografen moeten bereid zijn een bronnenkritische houding aan te nemen waarbij de kwaliteit van de onderzochte documenten wordt onderzocht, en ze mogen zich, bij afwezigheid van voldoende authentiek materiaal, niet laten verleiden tot overinterpretatie.

5. De afwezigheid van consensus over het te hanteren psychologische model hoeft biografen niet af te schrikken. Indien de verschillende benaderingswijzen resoluut van elkaar worden onderscheiden en theoretisch worden verduidelijkt, kan dit zelfs vrijkend werken. Verschillende aspecten van eenzelfde problematische psychologische constellatie kunnen op deze wijze aan het licht worden gebracht, zonder te moeten vervallen in een amalgaam van intern contradictorische visies. Noodzakelijke component van deze afbakening is evenwel de bereidheid tot relativering van het eigen interpretatiekader: de Hitlerbiograaf die een bepaald psychologisch model hanteert moet toegeven dat zijn behandeling van de materie niet alle interpretatieve mogelijkheden exhaustief uitput, maar veeleer slechts één gezichtspunt benadrukt waar er meerdere mogelijk zijn.

6. Indien een psychologisch model wordt gehanteerd dat uit de klinische setting wordt overgenomen, moet de biograaf erover waken dat de toepassing ervan op een historisch subject steeds problematisch zal blijven. Het feit dat de primaire bron – *in casu* Hitler – niet ter beschikking staat, opent de deur voor inhoudelijke speculatie en ongeoorloofde methodologische kunstgrepen. Voorgaande suggesties zijn bedoeld om het risico op deze uitwassen zoveel mogelijk te beperken, maar kunnen deze nooit volledig uitsluiten. Doordat het onmogelijk is Hitler zelf te raadplegen, moeten Hitlerbiografen dan ook durven erkennen dat de evidentie waarde van aan de klinische setting ontleende psychologische verklaringen slechts hypothetisch kan zijn.

Slechts binnen het hier geschetste kader bestaat de mogelijkheid dat de traditioneel narratieve aard van de Hitlerduidingen wordt aangevuld met een verklarende benadering waarin voor psychologische factoren een grote rol is weggelegd. Indien de psychologische benaderingen van Hitler zich hieraan echter niet wensen te conformeren blijft het risico bestaan dat ze als pogingen tot demystificatie eerder ten koste gaat van historisch inzicht dan dit te helpen verbreden.

2.3. Voorstel voor een nieuwsoortige Hitler-biografie

Met deze aanbevelingen voor ogen kunnen we enkele concrete suggesties doen voor de Hitler-biografie van de toekomst. Vertrekkend van de gematigde tussenpositie tussen intentionalisme en functionalisme – zoals we die bij Kershaw bijvoorbeeld reeds vinden – moeten biografen de aard en impact van Hitlers dispositie herdefiniëren. Ze moeten zich er rekenschap van geven dat een analyse van Hitlers psychologische make-up onontbeerlijk is om het nazi-beleid te kunnen vatten, maar tegelijk moeten ze lessen trekken uit eerdere fouten en nieuwe inzichten. Ten eerste moeten ze durven erkennen dat, aangezien de speculaties van voornoemde psychobiografieën intussen als ongegrond van tafel zijn geveegd, Hitlers karakter misschien helemaal niet zo pathologisch was als iedereen blijkbaar wenst te geloven. Ten tweede, en hierbij aansluitend, dient erop gewezen dat Hitlers specifieke wereldbeeld niet primair in verband moet worden gebracht met diens vermeend verstoorde prille socialiseringspatronen, maar wellicht grotendeels kan worden verklaard aan de hand van krachtige socio-culturele factoren, zoals het *völkisch*-nationalisme en antisemitisme dat Duits extreem-rechts sinds het begin van de 20ste eeuw in de ban had gehouden. Natuurlijk is het zo dat de internalisering van zulk gedachtengoed onlosmakelijk verbonden is met grootschalige projectie van eigen frustraties, maar het feit dat tienduizenden Duitsers met een verschillende sociale achtergrond zich hiertoe ook krachtig voelden aangetrokken, doet vermoeden dat een verstoorde psychologische dimensie geen noodzakelijke voorwaarde was. De nazi-kopstukken, die na de oorlog wel psychologisch werden getest, vertoonden bijvoorbeeld geen significante pathologische afwijkingen. (Zillmer et al., 1995) Ten derde, en hierop verder bouwend, mogen Hitlerbiografen niet de intentionalistische vergissing begaan te geloven dat nauwelijks voorstelbare gruwel enkel kan verklaard worden door het postuleren van een vroegtijdige moorddadige intentie. De meeste hedendaagse historici zijn het erover eens dat de uiteindelijke beslissing het Europese jodendom volledig uit te roeien niet vóór de zomer van 1941 genomen is, en dat Hitlers intentie voorheen helemaal niet categorisch moorddadig was. Recente bronnen hebben dan ook aan het licht gebracht dat de holocaust het eindresultaat was van een stapsgewijs escalatieproces dat zijn dynamiek haalde uit een wisselwerking tussen locale reacties op (zelfgecreëerde) impassesituaties enerzijds en radicaliserende ideologische legitimatie vanwege Hitler en de nazi-top anderzijds. Een vroegtijdige moorddadige intentie was hiervoor helemaal niet nodig: radicaal antisemitisme dat door dit escalatieproces mee geradicaliseerd raakte was voldoende.

De toekomstige Hitler-biografie moet binnen dit psychologisch kader worden opgebouwd, en zou er als volgt kunnen uitzien. Over zijn kindertijd en jeugd zijn slechts weinig onbetwiste, persoonlijke gegevens bekend en de weinige authentieke bronnen die voorradig zijn schilderen Hitler af als een modale, eenzellige jongen die een goede band had met zijn moeder. Ook over zijn periode in Wenen en München is weinig betrouwbare informatie beschikbaar, en ook hier moet men met een karakterschets dus zeer omzichtig te werk gaan. Hitler komt hierbij naar voor als een in zichzelf gekeerde, ietwat zonderlinge, en vaak in zijn eigen (Wagneriaanse) fantasiewereld teruggetrokken figuur, met vage artistieke ambities en zonder uitgesproken politieke standpunten. Kort na de Eerste Wereldoorlog trad een cruciale verandering op: als *Vertrauensmann* – informant die het leger inlichtte over de (subversieve) praktijken van de talloze linkse

bewegingen in München – keeg hij indoctrinatiecursussen die hem een radicaal anti-communistische en antisemitische richting zouden doen inslaan. In één van de bewegingen die hij in de gaten moest houden – de NSDAP – werd hij als begenadigd spreker binnengehaald en door zijn oratorische successen verkreeg hij het aanzien waar hij zolang op had gehoopt. Tussen 1919 en 1924 vervolmaakte hij zijn *Weltanschauung* door antisemitisme, anti-communisme, anti-liberalisme, racisme, *völkisch*-nationalisme en *Lebensraum*-imperialisme op intern coherente manier met elkaar te verbinden. Hitlers wereldbeeld werd gekenmerkt door een antisemitische samenzweringstheorie, waarin ook anti-communisme en anti-liberalisme met elkaar werden verbonden, door een agressief imperialistisch racisme en door een cultus van zelfverheerlijking. Of Hitler hierdoor in pathologische zin paranoïd, psychopathisch of narcistisch genoemd kan worden is voor discussie vatbaar, maar valt eigenlijk te betwijfelen. (Redlich, 1998) Vanaf Hitlers machtsgreep tot 1945 werden zijn dispositie en beslissingen steeds radicaler. Op persoonlijk vlak vertaalden zijn karakteriële eigenschappen – zelfverheerlijking, meedogenloosheid, psychologische afscherming, etc. – zich in steeds kunstmatiger gedrag waarbij hij zich ook privé steeds meer met de *Führerkult* identificeerde. Op het vlak van de politieke besluitvorming vond ook een radicalisering plaats, waarbij Hitlers intentie en de lokale praktijk elkaar wederzijds versterkten. In dit dialectisch radicaliseringsproces werden de vaag verwoorde ideologische intenties van Hitler en de partijtop op radicale wijze door lokale autoriteiten in praktijk gebracht, en werden deze initiatieven vervolgens van bovenaf geüniformiseerd en in nieuwe vage bevelen geïncorporeerd. (Browning, 2000; Longerich, 1998) Hitlers intentie was hierbij natuurlijk van cruciaal belang, want het waren zijn ideologische formuleringen en propagandistische dreigementen die voor de lokale autoriteiten als toetssteen fungeerden, en hij was het ook die bij elke nieuwe radicalisering zijn toestemming moest geven. Maar het zou verkeerd zijn te stellen dat zijn initiële intentie ook lineair en monocausaal met het eindresultaat in verband kon worden gebracht. Wat de holocaust bijvoorbeeld betreft was Hitler aanvankelijk vurig voorstander van een politiek van etnische zuivering door gedwongen emigratie, maar door druk van lokale activisten en wijzigende oorlogsomstandigheden veranderde het nazi-beleid tussen september 1939 en augustus 1941 geleidelijk in een strategie van gewelddadige deportaties en lokale executies van bepaalde segmenten van de joodse bevolking, totdat tussen augustus en december 1941 uiteindelijk de beslissing zou vallen tot volledige vernietiging van eerst de Sovjetjoden en nadien de rest van het Europese jodendom. Dat de beslissing tot totale exterminatie van de Europese joden het eindresultaat was van een escalatieproces waarin Hitlers karakter, overtuiging en intentie weliswaar een cruciale, maar niet de enige, en zeker geen statische functie vervulde, geldt als ultieme indicatie dat de toekomstige Hitler-biografieën Hitlers persoonlijkheid op een genuanceerde, dynamische en interactieve manier zullen moeten leren duiden.

LITERATUUR

- ANDERSON, J. W. (1981), 'The Methodology of Psychological Biography', *Journal of Interdisciplinary History*, 11, 3, 455-475
- AYÇOBERRY, P. (2000), 'Sur Hitler: Avatars Récents du Genre Biographique', *Revue d'Histoire Contemporaine*, 47, 2, 308-322
- BARZUN, J. (1972), 'History: The Muse and Her Doctors', *American Historical Review*, 77, 36-64
- BINION, R. (1976), *Hitler among the Germans*, Elsevier, New York
- BROMBERG, N. & SMALL, V. V. (1983), *Hitler's Psychopathology*, International Universities Press, New York
- BROSZAT, M. & MÖLLER, H. (eds.) (1983), *Das Dritte Reich. Herrschaftsstruktur und Geschichte. Vorträge aus dem Institut für Zeitgeschichte*, Verlag C.H. Beck, München
- BROWNING, C. (1992), *The Path to Genocide. Essays on Launching the Final Solution*, University of Cambridge Press, Cambridge
- BROWNING, C. (2000), *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers*, University of Cambridge Press, Cambridge
- BURRIN, P. (1995), *Hitler et les juifs: genèse d'un génocide*, Seuil, Paris
- CARR, W. (1978), *Hitler. A Study in Personality and Politics*, Arnold, London
- DAWIDOWICZ, L. (1975), *The War against the Jews, 1933-1945*, Weidenfeld and Nicolson, London
- DEUERLEIN, E. (1969), *Hitler: Eine politische Biographie*, List, München
- FEST, J. (1973), *Adolf Hitler: Eine Biographie*, Propyläen, Frankfurt am Main
- FRANK, H. (1953), *Im Angesicht des Galgens*, F.A. Beck, München
- FROMM, E. (1941), *Escape from freedom*, Holt, Rinehart and Winston, New York
- FROMM, E. (1973), *The anatomy of human destructiveness*, Holt, Rinehart and Winston, New York
- GEISS, I. (1977), 'Die Rolle der Persönlichkeit in der Geschichte. Zwischen Überwerten und Verdrängen' in BOSCH, M. (ed.) (1977), *Persönlichkeit und Struktur in der Geschichte. Historische Bestandsaufnahme und didaktische Implikationen*, Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 10-24
- GILBERT, G.M. (1950), *The psychology of dictatorship: based on an examination of the leaders of Nazi Germany*, Ronald, New York
- GRAML, H. (1974), 'Probleme einer Hitler-Biographie', *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 22, 76-92
- HAMANN, B. (1996), *Hitlers Wien: Lehrjahre eines Diktators*, Piper, München

- HANCOCK, E. *Explaining Hitler: recent interpretations* in <http://www.arts.monash.edu.au/affiliates/hlc/subpages/lectures/hancock.htm>, 1999, 1-7
- HILDEBRAND, K. (1977), 'Nationalsozialismus oder Hitlerismus?' in BOSCH, M. (ed.) (1977), *Persönlichkeit und Struktur in der Geschichte. Historische Bestandsaufnahme und didaktische Implikationen*, Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 55-61
- HILDEBRAND, K. (1981), 'Monokratie oder Polykratie? Hitlers Herrschaft und das Dritte Reich' in HIRSCHFELD, G. & KETTENACKER, L. (eds.) (1981), *Der "Führerstaat": Mythos und Realität. Studien zur Struktur und Politik des Dritten Reiches*, Klett-Cotta, Stuttgart, 73-97
- IZENBERG, G. (1975), 'Psychohistory and Intellectual History', *History and Theory*, 14, 2, 139-155
- JÄCKEL, E. (1981), *Hitlers Weltanschauung. Entwurf einer Herrschaft*, Deutsche Verlags-Anstalt GmbH, Stuttgart
- KERSHAW, I. (1985). *The Nazi Dictatorship. Problems & Perspectives of Interpretation*, Oxford University Press, London & New York
- KERSHAW, I. (1987), *The "Hitler Myth". Image and Reality in the Third Reich*, Oxford University Press, Oxford & New York
- KERSHAW, I. (1998), *Hitler: 1889-1936: hubris*, Penguin Books, London
- KERSHAW, I. (2000), *Hitler: 1936-1945: nemesis*, Penguin Books, London
- KOHUT, T. A (1986), 'Psychohistory as History', *American Historical Review*, 91, 2, 336-354
- KORNBICHLER, T. (1989), *Tiefenpsychologie und Biographik. Psychobiographie Band I. Ein Beitrag zur Wissenschaftsgeschichte*, Verlag Peter Lang, Frankfurt am Main
- LANGER, W. C. (1972), *The Mind of Adolf Hitler. The Secret Wartime Report*, Basic Books, New York
- LANGER, W. L. (1958), 'The Next Assignment', *American Historical Review*, 63, 283-304
- LEVALLOIS, A. (1993), 'Biographie, Psychohistorie und Psychoanalyse' in RÖCKE-LEIN, H. (ed.) (1993), *Biographie als Geschichte. Forum Psychohistorie*, Edition Diskord, Tübingen, 39-62
- LOEWENBERG, P. (1975), 'Psychohistorical Perspectives on Modern German History', *Journal of Modern History*, 47, 229-279
- LONGERICH, P. (1998), *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung*, Piper, München en Zürich
- LUKACS, J. (1997), *The Hitler of history*, A.A. Knopf, New York

- MASON, T. (1981), 'Intention and Explanation: A Current Controversy about the Interpretation of National Socialism' in HIRSCHFELD, G. & KETTENACKER, L. (eds.) (1981), *Der "Führerstaat": Mythos und Realität. Studien zur Struktur und Politik des Dritten Reiches*, Klett-Cotta, Stuttgart, 23-42
- MICHALKA, W. (1980), 'Hitler im Spiegel der Psycho-History. Zu neueren interdisziplinären Deutungsversuchen der Hitler-Forschung', *Francia*, 1980, 8, 595-612
- MILLER, A. (1983), *For your own good*, Farrar, Straus, Giroux, New York
- REDLICH, F. (1998), *Hitler. Diagnosis of a destructive prophet*, Oxford University Press, Oxford
- REICH, W. (1971), *Die Massenpsychologie des Faschismus*, Kiepenheuer und Witsch, Köln
- RIESENBERGER, D. (1977), 'Biographie als historiographisches Problem' in BOSCH, M. (ed.) (1977), *Persönlichkeit und Struktur in der Geschichte. Historische Bestandsaufnahme und didaktische Implikationen*, Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 25-39
- RÖCKELEIN, H. (1993), 'Der Beitrag der psychohistorischen Methode zur "neuen historischen Biographie"' in RÖCKELEIN, H. (ed.) (1993), *Biographie als Geschichte. Forum Psychohistorie*, Edition Diskord, Tübingen, 17-38
- ROSENBAUM, R. (1998), *Explaining Hitler. The Search for the Origins of His Evil*, Random House, New York
- SCHÖLLGEN, G. (1978), *Das Problem einer Hitler-Biographie. Überlegungen anhand neuerer Darstellungen des Falles Hitler in Neue Politische Literatur*, 23, 421-434
- SCHRAMM, P. E. (1971), *Hitler: The Man and Military Leader*, Lane, London
- SCHREIBER, G. (1984), *Hitler Interpretationen 1923-1983. Ergebnisse, Methoden und Probleme der Forschung*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt
- STANNARD, D. E. (1980), *Shrinking History. On Freud and the Failure of Psychohistory*, Oxford University Press, New York & Oxford
- STEINERT, M. (1991), *Hitler*, Fayard, Paris
- STIERLIN, H. (1975), *Adolf Hitler. Familienperspektiven*, Suhrkamp, Frankfurt
- STREIFFELER, F. (1977), 'Die historische Persönlichkeit als Phänomen der Politischen Psychologie' in BOSCH, M. (ed.) (1977), *Persönlichkeit und Struktur in der Geschichte. Historische Bestandsaufnahme und didaktische Implikationen*, Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf, 40-54
- TOLAND, J. (1977), *Adolf Hitler*, Ballantine Books, New York
- WAITE, R. G.L. (1977), *The Psychopathic God Adolf Hitler*, Basic Books, New York

WEIß, E. (1993), 'Die Bedeutung der Psychoanalyse in der biographischen Forschung' in RÖCKELEIN, H. (ed.) (1993), *Biographie als Geschichte. Forum Psychohistorie*, Edition Diskord, Tübingen, 63-87

ZILLMER, E., et al. (1995), *The Quest for the Nazi Personality. A Psychological Investigation of Nazi War Criminals*, Erlbaum, Hillsdale, NJ